

УДК 94(477.42):271.2-737:37(091)«185/191»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-009

Просвітницька діяльність Житомирського православного братства у Волинській губернії (друга половина XIX ст. – початок XX ст.).

О. А. Альошина*Національний університет «Острозька академія»
oksanamv1@ukr.net***Ключові слова:** Волинська губернія, православне братство, Житомир, просвітницька діяльність.

У статті проаналізовано культурно-просвітницьку діяльність Житомирського Володимиро-Василівського братства, яке серед значної кількості інших православних церковних братств відігравало роль головного у Волинській губернії. Важливий напрям просвітницької роботи Житомирського братства виявився у відкритті церковно-парафіяльної школи. Члени братства заснували при школі бібліотеку і дбали про її укомплектування літературою та сприяли організації подібних бібліотек по інших повітових містах. Питання, пов'язане із закупівлею відповідної літератури постійно розглядалося на загальних зборах ради братства. В результаті братство відкрило книжковий склад і щороку звітувало про кількісне укомплектування його літературою. Братство піклувалося про придбання та розповсюдження літератури та брошур церковно-релігійного змісту не лише серед місцевого населення, а й інших жителів губернії. Ще один вектор роботи братства полягав у організації духовно-моральних читань та бесід, який став одним з дієвих засобів пояснення віровчення православ'я серед населення. Члени братства збиралися запровадити безкоштовні релігійно-моральні читання і в інших містах єпархії.

The Educational Activity of Zhytomyr Orthodox Fraternity in The Volyn Province (the Second Half of XIX – at the Beginning of XX Century)

O. Alyoshina*National University of Ostroh Academy***Key words:** Volyn province, orthodox fraternity, Zhytomyr, the educational activity.

During the second half of XIX of century, the government of the Russian Empire attempted to systematically implement the idea of the rule of russian autocracy and the foundations of orthodoxy in controlled south-western territories. The restoration of the activities of the orthodox church fraternities in the specified period was the next planned step in the implementation of these intentions of the russian government. As a result, cultural and educational activities became one of the priorities of the Russian government's policy of russification of the population of Volyn province. The timetable for implementing the relevant policy of the Russian government was the cultural and educational work of the Zhytomyr Volodimir-Vasilevskogo fraternity, which among a significant number of other orthodox fraternities, played the role of the main in the Volyn province. An important direction in the educational work of the fraternity was in the opening of church parish school. Members of the fraternity founded a library at the school and cared for its literature and facilitated the organization of similar libraries in other county cities. The issue to the purchase of the relevant literature was constantly considered at the general meeting of the fraternity council. As a result, the members opened a book structure and annually reported on the quantitative completion of his literature. The fraternity took care of the acquisition and distribution of literature, then brochures of religious and religious content not only among the local population, but also other residents of the province. Another vector of the work of the fraternity was organization of spiritual and moral readings and conversations, which became one of the effective means of explaining the doctrine of orthodoxy among the population. Members of the fraternity were going to introduce free religious and moral readings in other cities of the diocese.

Throughout the entire period of its existence, the Zhytomyr diocesan fraternity carried out diverse activities. However, their main tasks were realized through educational work, which contributed to raising the religious, moral and cultural level of the population of Volyn province.

Упродовж другої половини XIX ст. уряд Російської імперії намагався планомірно впроваджувати ідею панування російського самодержавства та засад православ'я на підконтрольних південно-західних територіях. Відновлення діяльності православних братств у зазначений період стало наступним спланованим кроком у реалізації даних намірів російського уряду. Внаслідок цього культурно-просвітницька діяльність православних братств стала одним з пріоритетних завдань у реалізації російським урядом політики русифікації населення Волинської губернії.

В науковій вітчизняній історіографії XX ст. серед науковців простежується зацікавленість обраною темою. У наукових статтях С. Гаврилюк [3], С. Жилюка [6], О. Сажок [14], І. Тимочко [15], Р. Шеретюк [17] представлено значний масив інформації про діяльність та участь православних братств у суспільному та релігійному житті Волинської губернії. Проте в цих статтях не повністю розкрито основні аспекти просвітницької роботи Житомирського Володимиро-Василівського православного братства. Залучення періодичних видань та архівних документів дало змогу проаналізувати основні напрями зазначеної роботи та доповнити матеріали попередніх розвідок.

Метою наукової статті є висвітлення основних напрямів просвітницької діяльності Житомирського Володимиро-Василівського братства у другій половині XIX – початку XX століття.

Упродовж другої половини XIX ст. на території Волинської губернії діяла значна кількість православних братств. Серед них слід виділити діяльність Житомирського Свято-Володимиро-Василівського братства, яке офіційно називалося «волинським єпархіальним» і з-поміж інших церковних братств відігравало роль головного на Волині. Офіційно його відкрили 6 серпня 1888 р. на честь дев'ятсотліття хрещення Русі і заснували при кафедральному соборі задля збирання та збереження церковно-археологічних пам'яток Волинської єпархії. Головною його метою було «просвітити світлом істинного християнського вчення людей невірних, сприяти спрямуванню на правий шлях тих, хто ухилився від єдності з істинною католицькою церквою (євреїв, штундистів, розкольників, чехів)», оберігати православний народ від зведення в «іновір'я та сектанство» і сприяти поширенню православ'я серед «іновірців і осіб інших віросповідань» [2, с. 200].

Досягнення цієї мети реалізовувалося через низку поставлених завдань: організовувати позабогослужбові духовно-моральні читання та бесіди, як в м. Житомир, так і по усій єпархії; видавати з дозволу духовної цензури та закуповувати

книги, брошури і настановчі листки, особливо такі, в яких «розсудливо викриваються сектанські помилки» та пояснюються засади віри; влаштувати при Житомирському книжковому складі єпархіальну бібліотеку та сприяти заснуванню подібних бібліотек по інших повітових містах і особливо в парафіях, де були поширені різні секти. Крім того братство мало допомагати місіонерам, призначеним єпархіальним керівництвом, у забезпеченні їх необхідними для роботи книгами; турбуватися про бажаних приєднатися до православ'я і тих, хто приєдналися, а саме безпритульних і євреїв.

Уся різнопланова робота братства здійснювалася на основі діючого статуту і залежала від місцевого архієпископа Волинського і Житомирського Паладія. Згідно статуту братство мало організовану структуру, а її членами могли бути люди будь-якого стану та звання, які поділялися на почесних і дійсних. Керівництво справами здійснювали загальні збори та рада членів братства. Загальні зібрання були щорічні та екстренні, що скликалися по важливим випадкам або на вимогу десяти почесних і дійсних членів [17, с.419-420].

З метою поширення сфери впливу єпархіального братства на сусідні міста та села та успішного розвитку його діяльності, визначалася можливість відкриття відділень Житомирського братства в повітах Волинської губернії. Ці відділення мали очолювати духовні особи міста за призначенням ради. З метою контролю по завершенню року, такі відділення подавали звіт про проведену роботу та зверталися за поясненнями до ради Житомирського братства. Одне з таких відділень було засноване у містечку Висоцьке Рівненського повіту [5, арк.1].

Задля утвердження та пояснення віровчення православ'я для місцевого населення братчики вирішили організовувати безкоштовні позабогослужбові релігійно-моральні читання. Читання проводили щосуботи після вечірньої літургії у кафедральному соборі м. Житомира, а згодом в неділі великого посту під супровід церковного співу [2, с.202]. Народні читання відбувалися під керівництвом члена ради протоієрея М.Трипольського та священника М. Щеглова у приміщенні міської думи або Житомирського духовного чоловічого училища [4, с.202]. У 1890-1891 рр. братство провело 16 читань. Житомирські братчики збиралися запровадити безкоштовні релігійно-моральні читання і в інших містах єпархії. Упродовж 1907 року за організацію таких релігійно-моральних читань відповідав ієромонах Митрофан і згодом священник О. Казанський. Ці заходи відвідували місцеві жителі, а інколи на них був присутній владика, який користуючись моментом звертався до багатолюдної аудиторії з поясненням засад православ'я [13, с.162].

Братчики розуміли важливу роль церковного співу, оскільки це був один із засобів впливу на свідомість народу та вихованні його в душі православія. З цього приводу відомий громадський діяч К. Левитський писав, що «духовна пісня отримує дещо інший напрям та призначення, являється протиположною латинсько-польській пропаганді, яка духовні пісні вибрала знаряддям і засобом впливу духовенства на релігійну свідомість народу, через них знайомила народ з римо-католицькою догматикою» [7, с.641].

В результаті цього братство зайнялося організацією хору шанувальників церковного співу в м. Житомир. Братство звернулося із пропозиціями до архієпископа Волинського і Житомирського Паладія сприяти заснуванню церковних хорів в більшості парафій єпархії. Такі звернення були схвалені єпископом і всі турботи по організації хору поклали на голову ради братства Н.Крестьянова, який подбав про його відповідну організацію. Незважаючи на певні труднощі, «братський» хор почав діяти і протягом незначного часу супроводжував богослужбові літургії під час архієрейського служіння і «своїм співом приймав неперевну участь при проведенні ранніх літургій по недільних і святкових днях в кафедральному соборі». Братство зобов'язувалося щороку виділяти певні кошти на його утримання [2, с.200]. Для його роботи підполковник К. Н. Абрамович подарував концертно, а невідомі благодійники - кілька зошитів нот і фісгармоніку [10, с.154]. Проте в зв'язку з фінансовими труднощами братчикам не вдалося сповна реалізувати заплановане, саме тому хор проіснував недовго та припинив свою роботу.

Значна увага була приділена освітній діяльності і тому свої зусилля братчики направили на зведення нової споруди «шкільного закладу взірцевої церковно-парафіальної школи» для безкоштовного навчання дітей міських жителів при кафедральному соборі Житомира [17, с.418]. Вони звернулися до єпископа Волинського і Житомирського Модеста з проханням про виділення трьох тисяч карбованців із спеціальних коштів та забезпечення посібниками училищною радою. Братство брало на себе зобов'язання дбати про забезпечення вчителя платнею, постачати необхідні підручники, проводити щорічний ремонт та матеріально утримувати сторожа. Для підвищення рівня кваліфікації вчителів рада пропонувала в присутності членів єпархіальної училищної ради проводити пробні уроки особам, котрі виявили бажали стати вчителями церковно-парафіальних шкіл Волинської єпархії.

Згодом при цій школі запланували відкрити бібліотеку, яка б слугувала місцем для народної чи-

тальні і місцем для релігійно-моральних народних читань, а в літні місяці – для проведення педагогічних курсів і курсів співу для вчителів церковно-парафіальних шкіл єпархії [2, с.206].

Відкриття бібліотеки стало ще одним важливим черговим завданням просвітницької роботи. Братчики постійно дбали про її укомплектування літературою. Зокрема, братство придбало твір протоієрея А.О. Хойнацького «Нариси з історії Православної церкви і древнього благочестя на Волині» і надіслало по одному екземпляру в кожен церковно-парафіальну школу, щоб це в подальшому стало початком функціонування бібліотек при цих школах. Про стан закупівлі літератури братчики звітували на загальних зборах і зазначали, що при братстві розташований склад з книгами релігійно-морального та історичного змісту. Зокрема, у 1897 р. в ньому нараховувалося 837 екземплярів книг, 2230 троїцьких книжок і листків, 290 невеликих іконок, 169 ікон на дереві, 25 ікон великого розміру на папері [10, с.276].

Житомирське братство постійно надсило бібліотекам церковно-парафіальних шкіл губернії необхідні для навчання та позакласного читання книги релігійного змісту [4, с.205-206]. Наприклад, у 1894-1895 рр. воно придбало для потреб таких навчальних закладів книг на 200 руб. [8, с.130].

Головний акцент у своїх багатоаспектній діяльності братчики робили на просвітницькій роботі, оскільки розуміли, що «із зростанням з кожним роком поширення грамотності в народі посилюється і прагнення до читання, особливо в місцевостях, віддалених від міст і великих населених пунктів, де книга для читання була рідкістю». Саме з цією метою вони використовували будь-які можливості, щоб роздавати книги, брошури та розповсюджувати листки. Крім того, було видано по одному екземпляру книг для заснування бібліотеки при Житомирському приюті Імператриці Марії [12, с.379]. Роздача релігійної літератури продовжувалася і в наступні роки і братство виділило по два екземпляри із своїх книг для народної читальні при місцевій чайній та по одному екземпляру для народної читальні в м. Троянов [10, с.272].

В обов'язки Житомирського Володимиро-Василівського братства входило облаштувати при Житомирському книжковому складі єпархіальну бібліотеку та сприяти заснуванню подібних бібліотек по інших повітових містах і особливо в парафіях, де були розповсюджені різні секти, видавати з дозволу церковної цензури книги «захисникам святості православної церкви». Окрім цього воно мало допомагати місіонерам, призначеним єпархіальним керівництвом, забезпечувати необхідними для їх

роботи книгами; турбуватися про бажаючих приєднатися і тих, хто приєдналися до православ'я, а саме безпритульних і євреїв; по можливості організовувати позабогослужбові духовно-моральні читання та бесіди, як в м. Житомир, так і по усій єпархії.

Єпархіальне братство поставило за мету заснувати народну читальню. Дане питання члени братства розглянули в порядку денному на загальних зборах, які відбулися 2 лютого 1896 р. [9, с.132]. Згодом на прохання голови ради архімандрита Вісаріона, ректора Волинської духовної семінарії, це питання знову обговорювалося. В результаті, на основі рішення ради, єпископ Волинський і Житомирський Антоній підписав акт про заснування бібліотеки-читальні. На початку 1906 р. відбулося її відкриття «для істинно руських людей, відданих інтересам» православної віри і церкви. Дана читальня повинна була забезпечувати матеріалами для читання, а також стала місцем кооперування

освічених людей і дала їм можливість спілкуватися з приводу суспільних подій та різноманітних життєвих ситуацій. Відтак братчики вирішили, що користуватися періодичною пресою можна лише в приміщенні читальні [1, с.105].

Отже, впродовж усього терміну свого існування Житомирське єпархіальне братство проводило різнопланову діяльність, проте головні свої завдання реалізовувало завдяки просвітницькій роботі, яка сприяла підняттю релігійного-морального та культурного рівня населення Волині. Основні напрями просвітницької роботи полягали у церковно-парафіяльній школи, заснуванні бібліотеки, придбанні та розповсюдженні книг та брошур релігійного змісту, а також проведенні релігійно-моральних читань в м. Житомир та в його околицях. Головним чином уся пророблена робота братства була направлена на зміцнення засад православної віри на території Волинської губернії.

Джерела та література

1. Библиотека-читальня при братстве св. Василия // Волинские епархиальные ведомости. – 1906. – №4. – Ч. неофиц. – С.104–107.
2. Воынь: Исторические судьбы Юго-Западного края / Сост. Н.И.Петров. – СПб.: Тип. Товарищества «Общественная польза», 1888. – 288 с.
3. Гаврилюк С. Діяльність православних церковних братств Волині у XIX столітті / С. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки : Історія. – 1997. – №2. – С. 40–42.
4. Девятисотлетие православия на Воыни 992-1892 гг.: [В 2 ч.]. – Житомир: Тип. Литорг. Е.П. Льва, 1892. – 594 с.
5. Державний архів Житомирської області. – Ф. 1, оп. 44, спр. 494, 9 арк.
6. Жилук С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) : монографія / С.І. Жилук. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
7. Левитский К.И. Церковно-просветительская деятельность на Воыни // Волинские епархиальные ведомости. – 1893. – №23. – Ч. неофиц. – С.635-644.
8. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского братства за 1894 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1895. – №8. – Ч. офиц. – С.152-157.
9. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского братства при Житомирском кафедральном соборе к 1 января 1895 года по 1 января 1896 года // Волинские епархиальные ведомости. – 1896. – №8. – Ч. неофиц. – С.127-133.
10. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1896 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1897. – №14. – Ч. офиц. – С.272-277.
11. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1897 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1898. – №9. – Ч. офиц. – С.150-154.
12. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1898 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1899. – №16. – Ч. офиц. – С.378-382.
13. Отчет о деятельности Воынского Епархиального Владимир-Васильевского Братства за 1907 г. // Волинские епархиальные ведомости. – 1908. – №8. – Ч. офиц. – С.161-162.
14. Сажок О. Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Сажок // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2013. – № 21. – С. 33–38.
15. Тимочко І. Організаційні засади діяльності православних братств Волинської губернії / І. Тимочко // Нова педагогічна думка. – 2010. – №3. – С.10–13.
16. Устав Житомирского Владимир-Васильевского Братства // Волинские епархиальные ведомости. – 1888. – №25, ч. офиц. – С.418-424.
17. Шеретюк Р. Антикатолицький вектор діяльності Волинського Свято-Володимиро-Василівського православно-го братства в Житомирі наприкінці XIX ст. // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX століть» (24 квітня 2012 р.). – Житомир: Видавець М. Г. Косенко, 2012. – Т. 2. – С. 80-84.